

Despre două prospecțiuni magnetometrice în situri de tip Cucuteni-Tripolie din zona Nistrului și Bugului de Sud

Two magnetometer surveys on Ukrainian sites of the Cucuteni-Tripolye-Complex on Dniester and Southern Bug

Thomas Saile¹

Martin Posselt¹

Maciej Dębiec²

Dmytro Kiosak³

Taras Tkachuk⁴

Cuvinte cheie: Eneolitic, Cucuteni-Ariuşd, Transilvania, statuete antropomorfe, lut
Key words: Eneolithic, Cucuteni-Ariuşd Culture, Transylvania, anthropomorphic statuettes, clay

ABSTRACT

During fieldwork focussed on settlement structures of the Linienbandkeramik (LBK) in Ukraine, two sites with features of the Cucuteni-Tripolye-Complex have been encountered: Bilshivci and Kamyane. Despite the fact that the current research is devoted mainly to the so-called mega-sites, these two places, much smaller in dimension and located more peripherally, might nevertheless be of some interest. At Bilshivci, on the upper course of the Dniester, approximately 10 ha were surveyed. The site was predominately settled in Tripolye B1–B2 and C2. Three zones of intensive settlement activity were detected, but only small traces of platforms, remains of burnt houses, were visible in the greyscale image. This corresponds with the discovery of four scatters of burnt clay seriously disturbed during earlier excavations. To the west of the site, along the edge of the high bank of the Gniła Lipa, a left tributary of the Dniester, a line of burnt structures of uncertain date has been identified. At Kamyane a settlement dated to Tripolye B1 occupied a flat promontory on the right bank of the Southern Bug. Large parts of this hardly perceptible elevation were covered by the magnetometer survey, stretching over ca. 4 ha. Along its more gently sloping sides the settlement was delimited by two parallel ditches, spaced at approximately 8 m apart. A trial trench revealed an inner ditch measuring 2.9 m in width and 1.7 m in depth. A zone devoided of archaeological features runs parallel to the inner ditch, on its inner side. Here a rampart may be presumed. While west of the Dniester ditches have been observed on about 40 sites dating to Tripolye B1, they did not appear east of the river until now. By now, Kamyane is the easternmost fortified settlement of that period and so far the only one located east of the Dniester.

¹ Lehrstuhl für Vor- und Frühgeschichte, Institut für Geschichte, Universität Regensburg, D-93040 Regensburg; martin.posselt@ur.de; thomas.saile@ur.de.

² Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Moniuszki 10, PL 35015 Rzeszów, Polska: debiecmaciej@gmail.com.

³ Department of Archaeology and Ethnology, Odessa National University „I. I. Mečnikov”, Vul. Ushinskogo 11/2, UA-65026 Odessa: dkiosak@ukr.net.

⁴ Sorojtej st. 9 B/35, UA-76005, Iwano-Frankiwsk: tkachukt@gmail.com.

Cultura Cucuteni-Tripolie a fascinat în permanență arheologii din Europa Centrală prin artefacte arheologice deosebite și complexe de locuire neobișnuite. În ultimul sfert al secolului XIX, au fost efectuate primele cercetări ale lui W. Przybysławski și G. Ossowski la Horodnica și Bilcze Złote din Galiția orientală. Au urmat cele de la Schipenitz, din Bucovina. În primul deceniu al secolului XX, au fost efectuate cercetările lui Ernst von Stern la Petreni, în Basarabia (1902-1903) și cele ale lui Hubert Schmidt la Cucuteni în Moldova (1909-1910)⁵. Pe parcursul investigațiilor de teren asupra unor așezări ale culturii ceramicii cu benzi lineare din ultimul timp⁶, am efectuat prospecțiuni magnetometrice în așezări cu nivele culturale aparținând atât culturii ceramicii cu benzi lineare, cât și culturii eneolitice.

În acest studiu, prezentăm rezultatele unor cercetări magnetometrice care, deși provin din afara zonelor de cercetare intensivă a culturii Cucuteni-Tripolie⁷, vor contribui la îmbogățirea imaginii acestui complex cultural din sud-estul Europei. Este vorba despre siturile de la Bilshivci în apropiere de Halitsch pe cursul superior al Nistrului (regiunea Iwano-Frankiwnsk) și Kamyane de lângă Sawran, de pe cursul de mijloc al Bugului de Sud (regiunea Odessa).

Bilshivci se află în zona de nord-vest a complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Situl este așezat la circa 2 km, spre sud de localitate, pe partea stângă a malului înalt al râului Gnița Lipa, puțin înainte de vărsarea acestuia în Nistru (fig. 1). Pe terasa prielnică pentru locuire, în perioada 1999-2008 s-au desfășurat săpături arheologice, la care au participat colaboratori

ai complexului muzeal „Alt-Halitsch” și ai Universității din Iwano-Frankiwnsk (fig. 2). Cu această ocazie au fost descoperite urme ale mai multor epoci. Patru gropi (6, 14, 15 și 17) cu material târziu din cultura ceramicii cu benzi lineare au aparținut epocii neolitice⁸. Mult mai intensă se pare că a fost locuirea eneolitică de tip Cucuteni-Tripolie. Acestei epoci îi aparțin și numeroase importuri din cultura Malice, cultura Lublin-Wolhynia, precum și din cultura Tiszapolgár⁹. Grupului regional Zalishchiki (Tripolie B1-B2) i-au aparținut gropile 1, 2, 3, 5, 10, 11, 12, 16 și 18¹⁰. Următorului grup cultural cronologic Shipinci (Tripolie C1) îi pot fi atribuite doar câteva fragmente ceramice. Aparent este faptul că pe parcursul epocii de maximă dezvoltare a marilor așezări de tip Cucuteni-Tripolie, locuirea de la Bilshivci este modestă. Patru aglomerări de fragmente de lut ars (fig. 3) – urme ale unor locuințe, așa-numitele platforme de lut ars¹¹ – precum și groapa 4, care, alături de mormântul cu catacombă 9, pot fi atribuite perioadei timpurii Tripolie C2 (grupul regional Koshilivci¹²). În plus, au mai fost descoperite două gropi (7, 8) din perioada bronzului timpuriu (cultura Miersanowice), precum și unele fragmente din cultura bronzului mijlociu Trzcinec-Komarov și Evului Mediu (Rusia Haliciană).

Planul magnetometric (fig. 4-6) cuprinde o suprafață de circa 10 ha. Limitele așezării sunt vizibile doar în vest, spre cursul râului Gnița Lipa. În rest, anomaliile magnetice ce indică urme ale locuirii umane depășesc limitele suprafeței cercetate. Inițial, dimensiunile stabilite prin distribuția spațială a descoperirilor de suprafață se pare că au fost mult mai mari. Din aceste dimensiuni ridicate putem de-

⁵ Ossowski 1895. Przybysławski 1906. v. Stern 1907. Schmidt 1932. Kandyba 1937. a se vedea și Childe 1945.

⁶ Dębiec *et alii* 2014.

⁷ Mischka 2008; 2009. Chapman *et alii* 2014. Rassmann *et alii* 2014 a; 2014 b.

⁸ Tkachuk, Kochkin 2012, 307 f. Tab. 1 Abb. 2.

⁹ Tkachuk 2007. Tkachuk, Kochkin 2009; 2012.

¹⁰ Tkachuk, Kochkin 2012, 315 Abb. 7.

¹¹ Burdo 2011, 363. Burdo *et alii* 2013.

¹² Tkachuk 2011.

duce că situl ar fi deținut funcții deosebite în rețeaua de așezări de pe cursul superior al Nistrului (fig. 1).

Pe planul magnetometric nu au putut fi observate anomalii identificabile cu structuri specifice culturii ceramicii cu benzi liniare. Urmele de locuire, atribuite epocii eneolitice, se concentrează în trei sectoare de formă curbat-alungită de lățimi diferite. Se poate presupune existența aici a unor segmente separate de structuri ovale concentrice, reprezentând urmele puternic afectate de lucrările agricole ale unor locuințe, orientate cu laturile lungi pe direcția centrului așezării. În cazul în care această presupunere se adevărește, atunci se poate admite faptul că suprafața cercetată magnetometric reprezintă aproximativ un sfert din aria populată a sitului.

Platformele de lut, la care ne-am așteptat pe baza rezultatelor săpăturilor arheologice, au fost identificate doar izolat. Pe planul magnetometric acestea apar sub forma unor anomalii de formă rectangulară alungită și dimensiunile de circa 5 x 12 m. În același timp, se distinge o serie de anomalii cu amplitudine apropiată și pe malul înalt al râului Gnița Lipa. Și în acest caz ar putea fi vorba despre structuri arse puternic, eventual chiar vetre de foc.

Situl de la Kamyane este dispus în arealul sud-estic al culturii Cucuteni-Tripolie, în zona de trecere spre stepele nord-pontice. Așezarea din epoca cuprului se află pe un promontoriu, profilat ușor între o vale, astăzi uscată, și un braț mort al Bugului de Sud (fig. 7). Ea a fost descoperită de V. N. Stanko în anul 1974 pe baza unei cantități neînsemnate de piese de suprafață. Abia cu ocazia reluării aratului pe suprafața așezării, în anul 1998 au apărut noi indicii despre locuirea de la Kamyane. Este vorba despre o suprafață de circa 250 x 100 m, de pe care învățătorul O. S. Peresunchak a adunat o colecție importantă de material arheologic, păstrat azi la școala medie din Zavallia.

Două aglomerări de lut ars ar putea indica prezența a două locuințe cu platformă de lut. Un sondaj arheologic, efectuat de D. Kiosak, a adus la lumina zilei fragmente de statuete antropomorfe, de vase ceramice pictate, silexuri și oase de animale. Materialul descoperit indică datarea așezării în perioada Tripolie B1 (grupul regional Sabatinovka)¹³. Spre sud s-au mai descoperit urmele unui sit al culturii ceramicii cu benzi liniare¹⁴.

Planul magnetometric (fig. 7-9) cuprinde o suprafață de circa 4 ha și corespunde arealului de răspândire a materialului arheologic descoperit la suprafața terenului. Se remarcă, în primul rând, o anomalie de origine geologică, care domină arealul de sud-est al suprafeței prospectate. În partea centrală se evidențiază numeroase anomalii, care par să reprezinte urme ale unor activități umane din așezare.

Din planul magnetometric se mai remarcă două anomalii de formă arcuită, dispuse aproximativ paralel la o distanță de circa 8 m una față de alta. După toate probabilitățile, este vorba de două șanțuri care delimitează spațiul locuit. O eventuală trecere/intrare spre interior nu se observă.

Interesant apare un areal fără anomalii magnetice, de circa 10 m lățime, orientat paralel celor două șanțuri. Aici s-ar putea presupune existența unui val de pământ. Cu ajutorul unui sondaj arheologic s-a stabilit că șanțul interior avea lățimea de 2,9 m și adâncimea de 1,7 m. Ceramica descoperită datează complexul în perioada Tripolie B1. Celălalt șanț ar putea data din aceeași perioadă. Împreună cu presupusul val adiacent celor două șanțuri, putem presupune existența aici a unei așezări de dimensiuni mici și cu elemente de fortificare, care poate fi datată în a doua jumătate a mileniului V a. Chr.

¹³ Tsvek 1999, 34 Abb. 1. 3. Palaguta 2007, 47.

¹⁴ Bruako et alii 2012. Kiosak et alii 2014.

Așezările fortificate ale culturii Cucuteni-Tripolie sunt datate, de regulă, în faza Tripolie B1. La est de Nistru acestea sunt, în general, o raritate¹⁵. La vest de Nistru există circa 40 de așezări fortificate din perioada Tripolie B1¹⁶ (fig. 10). Kamyane reprezintă la acest moment situl cel mai estic din această categorie. Pentru moment nu putem aprecia în ce măsură

conflictele între diferitele grupuri ale populației complexului Cucuteni-Tripolie au putut contribui la edificarea unor asemenea elemente de fortificare a așezărilor umane din regiune.

Nu poate fi exclus nici rolul strategic și economic al acestei așezări, dispusă la intersecția zonei de silvostepă cu cea de stepă.

Bibliografie / Bibliography

Anthony 2007

D. W. Anthony, *The horse, the wheel, and language: how Bronze-Age riders from the Eurasian steppes shaped the modern world*. Princeton, Oxford 2007.

Brujako u. a. 2012

I. Brujako, V. Denisuk, D. Kiosak, Pose-lennâ kul'turi linijno-strichkovoï keramiki na Pivdenomu Buzi. In: *Arkasivs'ki čitannâ: materialii II Mižnarodnoï naukovoï konferencii*, 27–28 kvitnâ 2012 r. Mikolaïv 2012, 41–43.

Burdo 2011

N. Burdo, Late Neolithic cultural elements from the Danube and Carpathian regions of Precucuteni-Trypillia A culture. *Documenta Praehistorica* 38, 2011, 357–371.

Burdo u. a. 2013

N. Burdo, M. Videiko, J. Chapman, B. Gaydarska, Houses in the Archaeology of the Tripillia-Cucuteni Grous. In: D. Hofmann, J. Smyth (Hrsg.), *Tracking the Neolithic house in Europe: sedentism, architecture and practice*. New York u. a. 2013, 95–115.

Chapman 1999

J. Chapman, *The Origins of Warfare in the Prehistory of Central and Eastern Europe*. In: J. Carman, A. Harding (Hrsg.), *Ancient Warfare: archaeological perspectives*. Stroud 1999, 101–142.

Chapman u. a. 2014

J. Chapman, M. Y. Videiko, D. Hale, B. Gaydarska, N. Burdo, K. Rassmann, C. Mischka, J. Müller, A. Korvin-Piotrovskiy, V. Kruts, *The Second Phase of the Trypillia Mega-Site Methodological Revolution: A New Research Agenda*. *European Journal of Archaeology* 17, 2014, 369–406.

Childe 1945

V. G. Childe, *Tripil's'ka Kultura*. *Antiquity* 19, 1945, 203–206.

Dębiec u. a. 2014

M. Dębiec, T. Saile, O. L. Pozihovs'kij, *Mežirič (Ukraina) – najbardziej na wschód wysunięte stanowisko wczesnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej*. In:

K. Czarniak, J. Kolenda, M. Markiewicz (Hrsg.), *Szkice neolityczne. Księga poświęcona pamięci Profesor Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej*. Wrocław 2014, 131–143.

Dergachev 1998

V. Dergachev, *Kulturelle und historische Entwicklungen im Raum zwischen Karpaten und Dnepr*. In:

B. Hänsel, J. Machnik (Hrsg.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000–500 v. Chr.)*. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 12. Rahden 1998, 27–64.

Dergachev 2007

V. Dergachev, *O skipetrah, o loshadyah, o vojne. Ètudy v zašitu migracionnoj koncepcii M. Gimbutas*. Sankt Peterburg 2007.

¹⁵ Häusler 1990. Dergachev 1998, 35. Chapman 1999, 132. Anthony 2007, 230. Lazarovici *et alii* 2009, 31. Skakun *et alii* 2012; 2014. Videiko *et alii* 2015.

¹⁶ Dergachev 2007, 36 Tab. 2 harta 7.

Häusler 1990

A. Häusler, Die ältesten Befestigungsanlagen im Südwesten des europäischen Teiles der UdSSR. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73, 1990, 87–92.

Kandyba 1937

O. Kandyba, Schipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes. Bücher zur Ur- und Frühgeschichte 5. Wien, Leipzig 1937.

Kiosak u. a. 2014

D. Kiosak, M. Dębiec, T. Saile, M. Posselt, Rozkopki poselennâ kul'turi linijno-strichkovoï keramiki Kamâne-Zavallâ. Arheologični doslidženâ v Ukraïni 2013, 2014, 202–203.

Lazarovici u. a. 2009

C.-M. Lazarovici, G. Lazarovici, S. Țurcanu, Cucuteni: a great civilization of the prehistoric world. Iași 2009.

Mischka 2008

C. Mischka, Geomagnetische Prospektion neolithischer und kupferzeitlicher Siedlungen in Rumänien. Eurasia Antiqua 14, 2008, 101–115.

Mischka 2009

C. Mischka, Neue Ergebnisse der geomagnetischen Prospektionen neolithischer und kupferzeitlicher Siedlungen in Rumänien. Eurasia Antiqua 15, 2009, 1–14.

Ossowski 1895

G. Ossowski, Sprawozdanie czwarte z wy-cieczki paleo-etnologicznej po Galicyi (w roku 1892). Zbiór Wiadomości do Antropologii Kra-jowej 18, 1895, 1–28.

Palaguta 2007

I. Palaguta, Tripolye Culture during the Beginning of the Middle Period (BI): the relative chronology and local grouping of sites. BAR International Series 1666. Oxford 2007.

Przybysławski 1906

W. Przybysławski, Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicyi wschodniej. Lwów 1906.

Rassmann u. a. 2014 a

K. Rassmann, R. Ohlrau, R. Hofmann, C. Mischka, N. Burdo, M. Videjko, J. Müller, High precision Tripolye settlement plans, demographic estimations and settlement organization. Journal of Neolithic Archaeology 16, 2014, 63–95.

Rassmann u. a. 2014 b

K. Rassmann, M. Videjko, R. Gauss, Großflächige geomagnetische Untersuchungen einer kupferzeitlichen Siedlung der Trypillia-Kultur. Aktuelle Prospektionen in Taljanky und Maydantske (Ukraine) im Vergleich mit früheren Forschungen. In: W. Schier, F. Drașovean (Hrsg.), The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe: New approaches to dating and cultural dynamics in the 6th to 4th millennium BC. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 28. Rahden 2014, 99–112.

Schmidt 1932

H. Schmidt, Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit. Berlin, Leipzig 1932.

Skakun u. a. 2012

N. M. Skakun, O. V. Cvek, S. O. Gusëv, B. I. Mateva, V. V. Ter'ohina, Novi doslidžennâ na tripil's'komu poselenni Bodaki. Arheologîâ 4, 2012, 74–79.

Skakun u. a. 2014

N. N. Skakun, A. Samzun, B. Mateva, V. Terekhina, Features of flint mining and processing during the Chalcolithic period in the Southeast of Europe (based on the materials of the Tripolian Bodaki settlement, Ukraine). In: F. Bostyn, F. Giligny (Hrsg.), Lithic Raw Material Resources and Procurement in Pre- and Protohistoric Times: Proceedings of the 5th International Conference of the UISPP Commission on Flint Mining in Pre- and Protohistoric Times (Paris, 10–11 September 2012). BAR International Series 2656. Oxford 2014, 93–105.

v. Stern 1907

E. v. Stern, Doistoricheskaja grecheskaja kul'tura na jube Rossii. Raskopki v Petrenah, Bel'cevskago uezda, Bessarabskoj gub., 1902 i 3 goda (Die „prämykenische“ Kultur in Süd-Russland. Die Ausgrabungen in Petreny, im Bielzer Kreise des Gouvernements Bessarabien; 1902 und 1903). Trudy XIII Arheologicheskago S'ezda v Ekaterinoslave v 1905 g., t. 1. Moskva 1907, 9–94.

Tkachuk 2007

T. Tkachuk, Malice ceramic “imports” in the context of the Tripolye and steppe cultures. In: J. K.

Kozłowski, P. Raczky (Hrsg.), *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków 2007, 249–258.

Tkachuk 2011

T. Tkachuk, *The Eneolithic catacomb grave from Upper Dniester region (Western Ukraine)*. In: M. Popelka, R. Šmidtová (Hrsg.), *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 28. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu (nejen) Čech, Moravy a Slovenska, Mělník 28.9.–1.10.2009*. Praehistorica 29. Praha 2011, 393–399.

Tkachuk, Kochkin 2009

T. Tkachuk, I. Kochkin, *Etap BI–BII Tripil's'koï kul'turi u Verhn'omu Podnistrov'ï*. Rocznik Przemyski 45, 2009, 15–40.

Tkachuk, Kochkin 2012

T. Tkachuk, I. Kochkin, *The phases of the Neolithization and early Eneolithization of the Upper Dniester region*. *Studia archaeologica Brunensia* 17, 2012, 307–320.

Tsvek 1999

O. V. Tsvek, *Struktura shidnotrypil's'koï kul'tury*. *Arheologija* 3, 1999, 28–40.

Videiko u. a. 2015

M. Y. Videiko, J. Chapman, N. B. Burdo, B. Gaydarska, S. V. Terna, V. S. Rud', D. Kiosak, *Kompleksnye issledovaniâ oboronitel'nyh sooruzhenij, proizvodstvennyh kompleksov i ostatkov postroek na tripol'skom poselenii u sela Nebelevka*. *Stratum Plus* 2015 (2), 2015, 147–170.

Figura 1

Siturile arheologice din complexul de tip Cucuteni-Tripolie de lângă Halitsch. 1. Bilshivci. Fundal cartografic: Harta topografică a Ucrainei, 1:100.000.

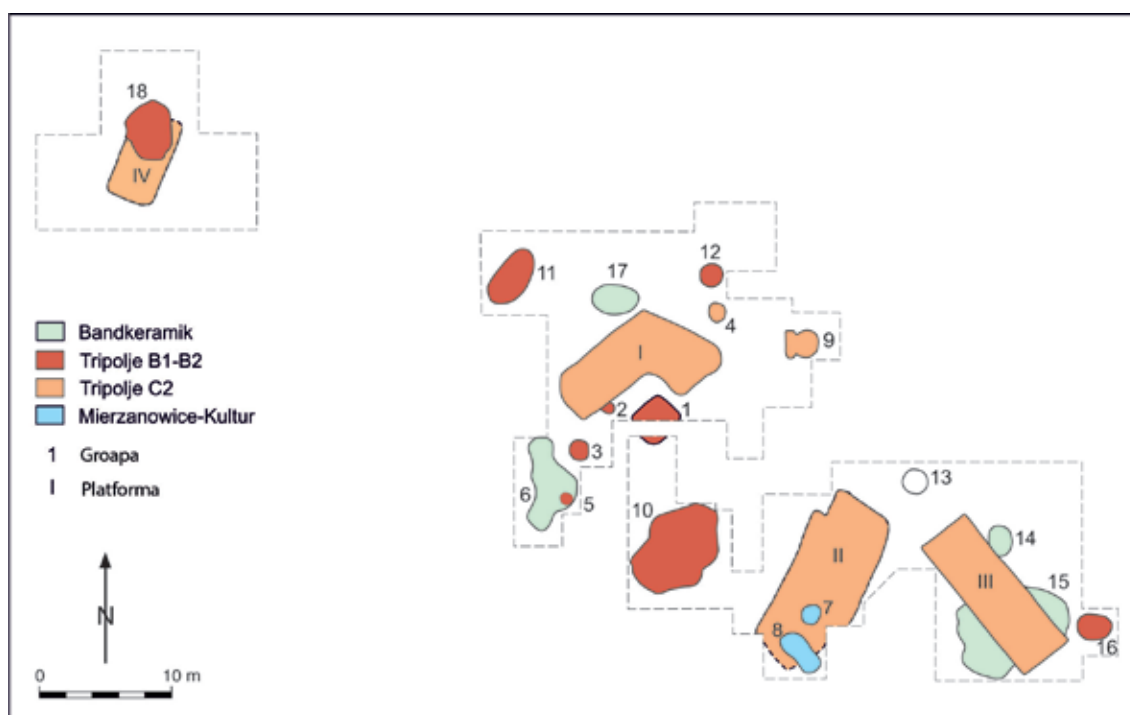

Figura 2
Bilshivci. Planul săpăturilor din anii 1999–2008.

Figura 3

Imaginea platformei de lut ars III. Autor T. Tkachuk 2005.

Figura 4

Bilshivci. Planul de situație a secțiunilor de săpătură și suprafețelor prospectate magnetometric.

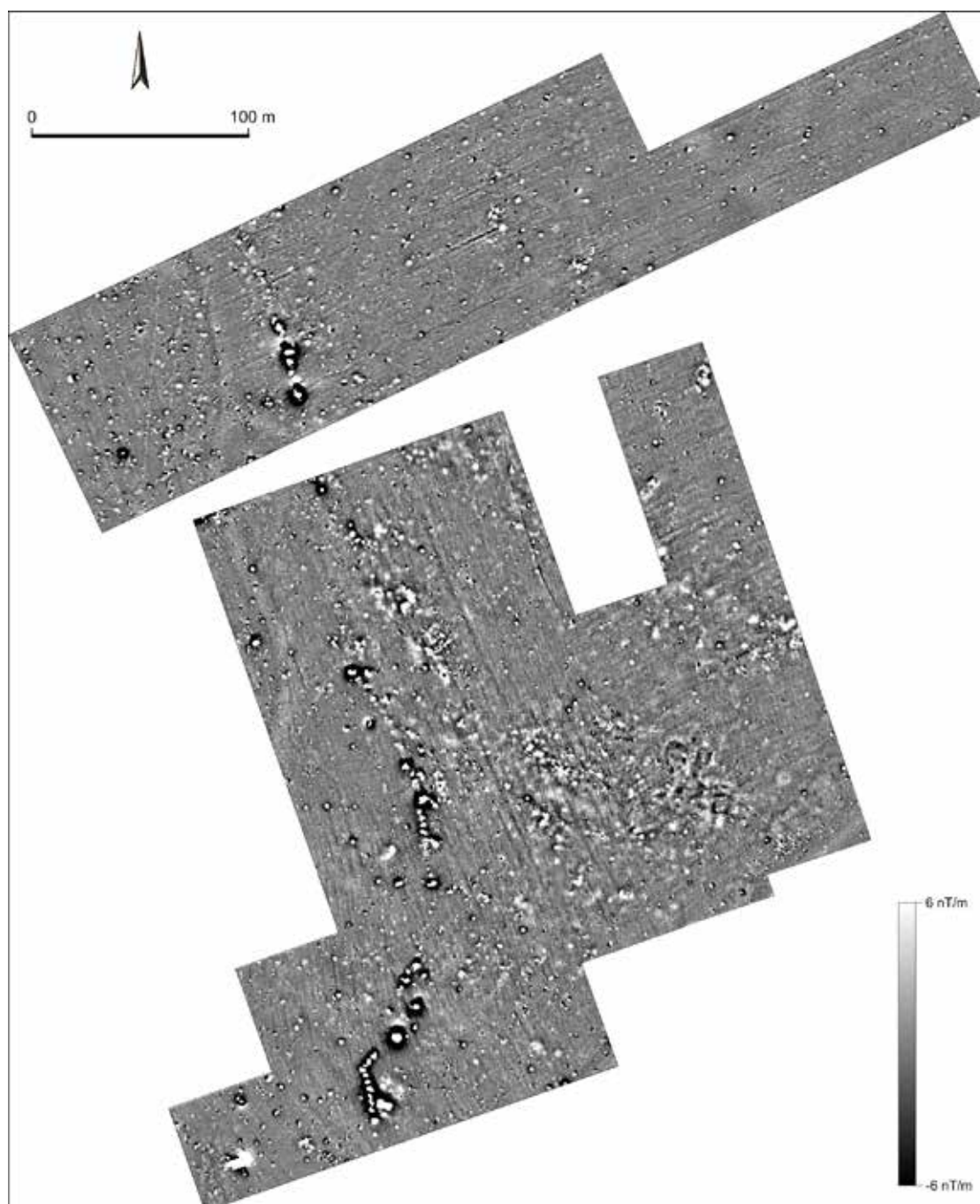

Figura 5

Bilshivci. Planul magnetometric. Echipament folosit: Gradiometru Fluxgate Förster Ferex 4.032 DLG 4x CON650, grila de măsurare: 0,5 x 0,2 m; dinamica valorilor măsurate: -6/+6 nT/m, scara: 256 nuanțe lineare de gri.

Figura 6

Bilshivci. Schema interpretativă.

1 – structuri recente sau naturale, 2 – suprafață cu complexe arheologice, 3 – concentrare de complexe arheologice, 4 – anomalie magnetică cu amplitudine mare, 5 – secțiune cercetată arheologic.

Figura 7

Kamyane. Planul de situație a suprafețelor prospectate magnetometric, aparținând culturii Cucuteni-Tripolie în partea de nord, respectiv – culturii ceramicii cu benzi lineare în partea de sud.

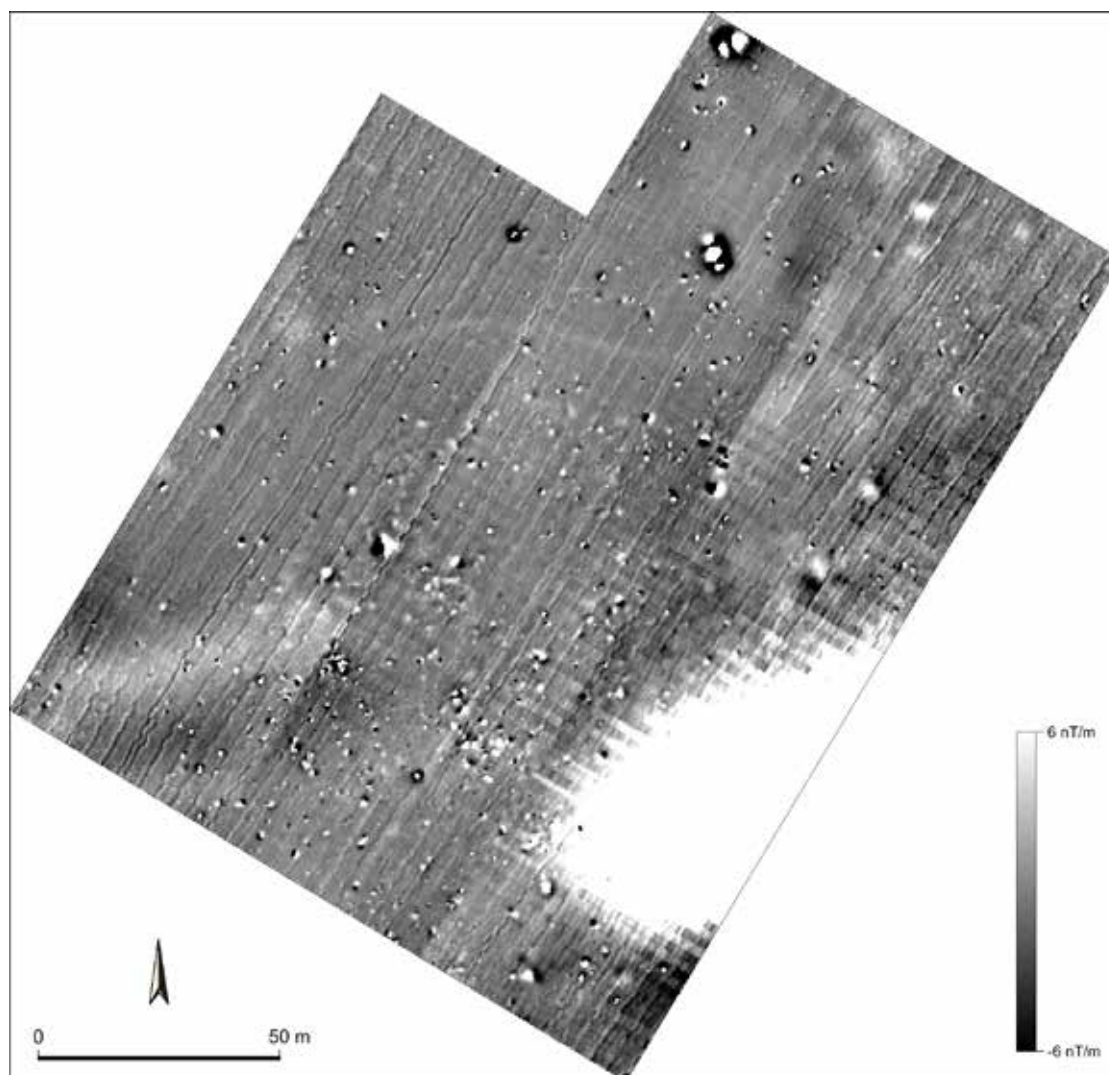

Figura 8

Kamyane. Planul magnetometric. Echipament folosit: Gradiometru Fluxgate Förster Ferex 4.032 DLG 4x CON650, grila de măsurare : 0,5 x 0,2 m; dinamica valorilor măsurate: -6/+6 nT/m, scara: 256 nuanțe lineare de gri.

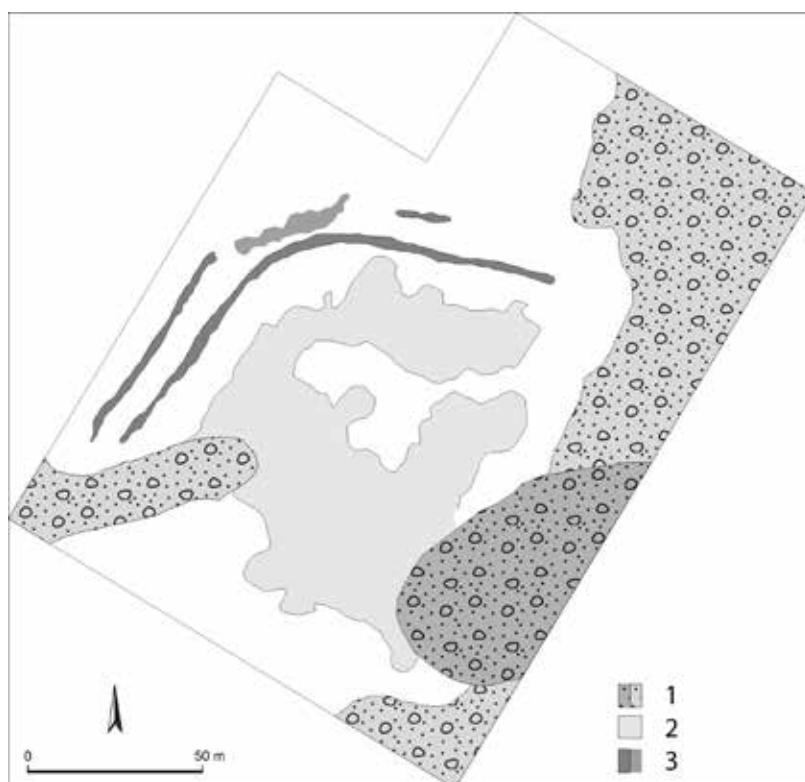

Figura 9

Kamyane. Schema interpretativă. 1 – structuri recente sau naturale, 2 – suprafață cu complexe arheologice, 3 – șanțuri.

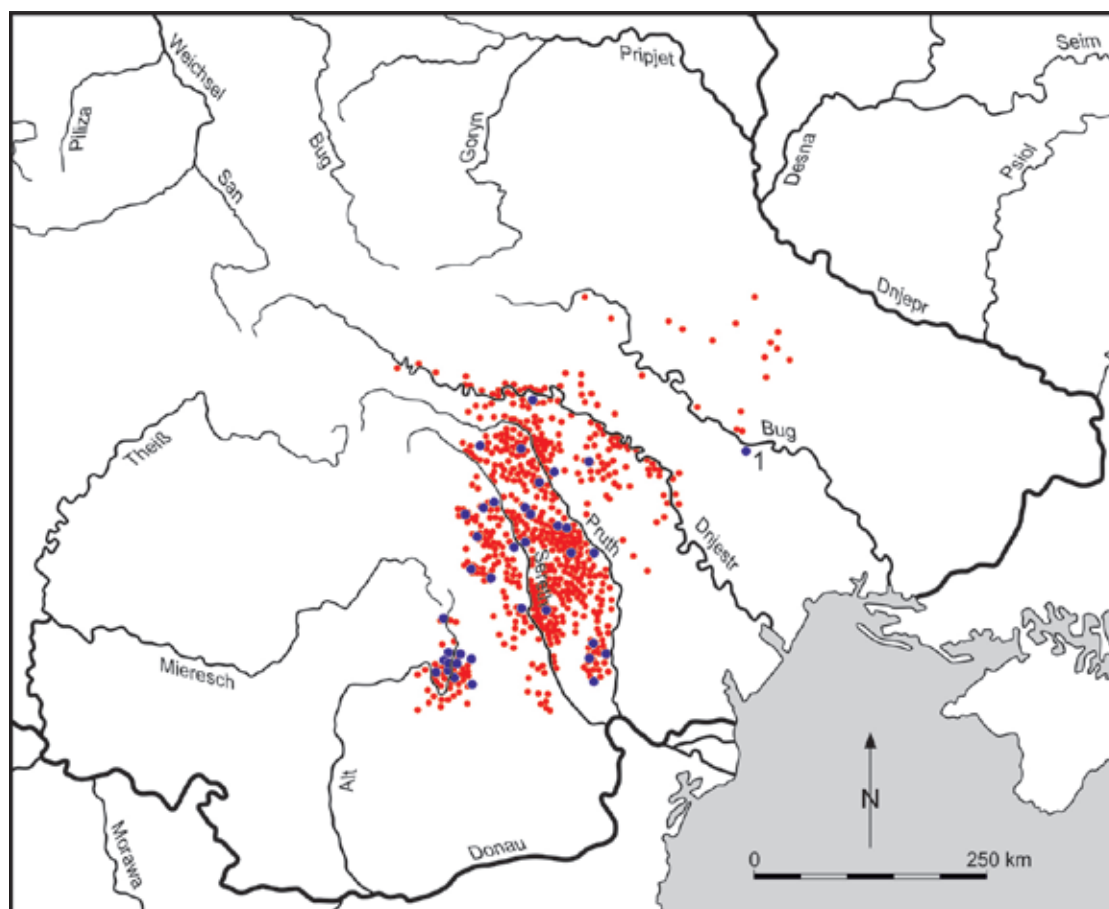

Figura10

Așezări din perioada Tripolie B1 (puncte roșii) și situri fortificate din a doua jumătate a mileniului V a. Chr. (puncte albastre). 1 Kamyane (regiunea Odessa). Harta a fost alcătuită de către Th. Saile conform Dergachev 2007 și Palaguta 2007, cu completări.